JAMOALASHTIRISH SIYOSATI DAVRIDA TOZ ATAMASI VA UNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Tarix fakulteti 1 bosqich doktaranti

To‘rayeva E'zoza Yuldosh qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asrning birinchi yarmida Rossiya imperiyasi va keyinchalik Sovet Ittifoqi (shuningdek, uning tarkibidagi ittifoqdosh respublikalar, xususan, O‘zbekiston) agrar tizimida amalga oshirilgan tub islohotlar hamda mulkchilik munosabatlarining transformatsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqot markazida 1920-yillarda paydo bo‘lib, Yangi iqtisodiy siyosat (NEP) davrida keng ommalashgan hamda ixtiyoriy kooperatsiyaga asoslangan Yerlarni birgalikda ishlash bo‘yicha shirkatlar (TOZ) faoliyati turadi. Maqolada TOZlarning vujudga kelishining iqtisodiy va ijtimoiy sabablari, ularning o‘ziga xos tashkiliy-huquqiy tuzilmasi, mehnat hamda daromad taqsimoti tizimi yoritilgan. Shuningdek, TOZlarning an’anaviy dehqon xo‘jaliklaridan yalpi jamoashtirish (kolxozlashtirish) tizimiga o‘tishdagi "psixologik" va tayyorlovchi bosqich sifatidagi roli hamda 1920-yillar oxiri – 1930-yillar boshida ushbu shirkatlarning majburiy ravishda kolxoz va artellarga aylantirilishining oqibatlari tarixiy va iqtisodiy nuqtai nazardan baholangan.

Kalit so‘zlar:TOZ (Yerlarni birgalikda ishlash bo‘yicha shirkat), Sovet agrar siyosati, Yangi iqtisodiy siyosat (NEP), jamoashtirish, kolxoz, dehqon kooperatsiyasi, xususiy mulk, daromad taqsimoti, qishloq xo‘jaligi modernizatsiyasi, majburiy kollektivlashtirish.

XX asr boshlaridan o‘rta va oxirgi o‘n yilliklariga qadar Rossiya imperiyasi va keyinchalik Sovet sotsialistik respublikalarida qishloq xo‘jaligining tashkil etilishi va mulkchilik munosabatlari tezkor o‘zgarishlarga duch keldi. 1917 yilgi

May va May inqiloblari, fuqarolik urushi va yangi siyosiy-iqtisodiy sharoit

yangi qishloq xo‘jaligi tashkilotlari va tajribalarini yuzaga keltirdi. Shu

kontekstda 1920-yillarda paydo bo‘lgan va 1930-yillarning boshlariga qadar muhim o‘rin tutgan Tovarishchestvo po sovmestnoy obrabotke zemli (TOZ) – zamonaviy termin bilan aytganda, yerlarni birgalikda ishlash bo‘yicha dehqon kooperatsiyasi yoki hamkorlik shakli o‘ziga xos qiyofa kasb etdi. TOZlar Sovet hokimiyati dastlabki yillari mo‘’tadil va ixtiyoriy kooperativ moliyaviy-tashkiliy shakl sifatida rag‘batlantirilgan bo‘lib, ular kollektivlashtirishga o‘tish davrining muhim "o‘tkazma" yoki "qisqa muddatli" bosqichi sifatida talqin qilinadi.

TOZning paydo bo‘lishi va rivojlanishining asosiy sabablaridan biri iqtisodiy va ijtimoiy realiyalardir. Inqilob va fuqarolik urush natijasida dehqonchilikning ko‘plab bozorlari, chorvasi va mexanizmi ta’sirga uchradi; yo‘qolgan resurslar va mehnat tanqisligi qishloq xo‘jaligida o‘zaro yordam va hamkorlik tuzilmalarini zarur qildi. Qo‘shma yer ishlash tajribasi tarixan rus qishloqlarida va boshqa agrar jamiyatlarda ham mavjud bo‘lgan "vakhte", "subbotnik" va boshqa jamoaviy ishlar shakllaridan farqlanishi bilan birgalikda, TOZ rasmiy sovet siyosati tomonidan yangi iqtisodiy maqsadlar – yer tejamkorligi, texnikani samarali qo‘llash va hosildorlikni oshirish nuqtai nazaridan rag‘batlantirildi.

Tashkiliy va huquqiy xususiyatlar. TOZlar dehqonlarning ixtiyoriy asosda birlashuvi sifatida tashkil etilgan bo‘lib, ularning asosiy xususiyati shundaki, yer egaligi va shaxsiy mol-mulk, xususan, jihozlar hamda chorvachilik asosan a’zolarning xususiy mulki sifatida saqlanib qolardi. TOZ tuzilmasida yer uchastkalari vaqtinchalik hamda funksional birlashtirilib, qishloq xo‘jaligi ishlarini – yer parvarishi, urug‘ sepish, sug‘orish, hosilni yig‘ish kabi og‘ir vaqtinchalik ishlarni birgalikda amalga oshirishga yo‘naltirilardi. Jamoaviy foydalanish uchun olingan mashina va asbob-uskunalar, qo‘shma xarajatlar hamda ba’zan ishchi kuchning tashkil etilishi TOZ hisobidan moliyalashtirilardi. Huquqiy jihatdan TOZlar ko‘pincha mahalliy sovetlar yoki qishloq xo‘jaligi organlari tomonidan ro‘yxatga olinib, qo‘llab-quvvatlangan; ammo ular kollektiv mulkni yaratmay, shaxsiy mulkni saqlab qoluvchi formatda qolardi.

Mehnat va daromad taqsimoti TOZlarni boshqa kooperativ shakllardan yaqqol farqlantirardi. Daromad odatda a’zolar tomonidan amalga oshirilgan mehnatning miqdori va sifati asosida taqsimlanar edi. Shuningdek, a’zolarning umumiy xo‘jalikka olib kiritgan moddiy hissasi – mollar, asbob-uskunalar yoki pul kapitali miqdori ham ulushga ta’sir ko‘rsatardi. Ba’zi hollarda taqsimot "edok" (oila a’zolari soni) bo‘yicha ham amalga oshirilgan. Bu tartib dehqonchilikning mustaqil va oilaviy xarakterini saqlashga imkon bergan, shu bilan birga ishlarni yoki texnik resurslarni birlashtirish orqali samaradorlikni oshirishga xizmat qilgan.

TOZlarning iqtisodiy samaradorligi va maqsadlari bir qancha jihatlarga bog‘liq edi. Birinchidan, kichik-mulkchilik va parvarishlangan yer uchastkalari bo‘lgan dehqonlar uchun jamoaviy mehnat va resurs almashinuvi orqali ish intensivligi va hosildorlikni oshirish imkoniyati paydo bo‘ldi. Ikkinchidan, mexanizatsiyalashuv – traktorlar va boshqa mashina-inventarlarni umumiy foydalanishga kiritish orqali vaqt va xarajatlarni tejash mumkin bo‘ldi. Uchinchidan, TOZlar qishloq jamoalarida mehnat intizomini shakllantirish, agrar innovatsiyalarni tarqatish va yangi qishloq xo‘jaligi texnologiyalarini sinovdan o‘tkazish uchun platforma bo‘lib xizmat qildi.

Madaniy va ijtimoiy kontekst ham TOZlarning xarakteriga ta’sir ko‘rsatdi. Qishloq jamiyatlarida an’anaviy xususiy mulk munosabatlari va oilaviy mehnat shakllari kuchli bo‘lgan, shu sababli TOZlar ko‘pincha ixtiyoriy hamkorlik yoki vaqtinchalik yordam tarmog‘i sifatida qabul qilindi. Ular yangi sovet agrar siyosatini qabul qilishni yengillashtirish uchun "psixologik" yoki "preparatsion" rol o‘ynadi: kichik fermer va bag‘dorchilarni jamoaviy ish tartibiga, texnikani birgalikda qo‘llashga va markaziy rejalashtirish muhitiga moslashishga yo‘naltirdi. Bu jihat, ayniqsa, 1920-yillar oxiri va 1930-yillar boshiga kelib kollektivlashtirish kuchaytirilganda muhim bo‘ldi, chunki TOZlar ko‘plab

joylarda keyingi kollektiv qo‘shilishga tayyorlovchi ilk bosqich sifatida ishlatilgan.

1920-yillar O‘rtalari va oxiri siyosiy-landshaftda yangi bosqich: NEP siyosatidan kollektivlashtirishga. 1921–1928 yillarda NEP (yangi iqtisodiy siyosat) davrida qishloq xo‘jaligiga bo‘lgan yondashuv, qisman bo‘lsa ham, dehqonlarning bozor faoliyati va shaxsiy jarayonlarini saqlab qolishni rag‘batlantirdi. Shu bilan birga, markaziy hukumat kolxoz va kooperatsiya tashkilotlarini rivojlantirishni nazorat qilishni davom ettirdi. 1928 yildan boshlab siyosatning markazlashuvi va sanoatni tez rivojlantirishga qaratilgan ikki tomonlama rejalar natijasida agrar sohada ham siyosat o‘zgarib, jadal kolektivlashtirish dasturi ishlab chiqila boshladi. Bu jarayonda TOZlar rasmiy yoki norasmiy ravishda kollektivlashtirishning kichik, ixtiyoriy bosqichi sifatida ko‘rilgan.

TOZlardan kollektiv xo‘jaliklarga o‘tish. 1929–1933 yillar oralig‘ida Sovet hukumatining majburiy kolletivlashtirish siyosati natijasida TOZlar asta-sekin yuqori formatdagi qishloq xo‘jaligi artellari, kommunalar va keyinchalik kolxozlarga aylantirildi. Bu o‘zgarish ko‘plab sabablarga ega edi: markaziy rejalashtirish maqsadlari, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini tezda yig‘ish va distribyutsiya qilish ehtiyoji, shuningdek, ko‘chma va kichik xo‘jaliklar ustidan nazoratni kuchaytirish istagi. TOZlardan farqli o‘laroq yangi tashkilotlarda shaxsiy mulkchilik cheklangan yoki yo‘q qilingan, resurslar va yer umumiy mulkka o‘tkazilgan, ish va daromad taqsimoti markaziy qoidalar asosida belgilangandi. Jarayon ko‘pincha zo‘ravonlik, majburlash va qishloqdagi ijtimoiy tanglik bilan kechdi: o‘sha davrda yuzlab minglab oilalarning chorvasi, yer huquqlari va hatto hayotiy manbalari musodara qilingan.

TOZlarning kolxozlarga aylanish jarayoni iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarga olib keldi. Bir tomondan, yirik, koordinatsiyalangan xo‘jaliklar ma’lum darajada iqtisodiy samaradorlik va mexanizatsiyalashuvni oshirdi, garchi bu natijalar

ko‘pincha markaziy reja va resurs taqsimlashining cheklanishlari ostida bo‘lgan. Boshqa tomondan, mahalliy dehqonlarning mustaqilligi pasaydi, an’anaviy agrar amaliyotlar yo‘qotildi va ko‘plab hududlarda oziq-ovqat ta’minoti va hosildorlik noaniq bo‘lib qoldi. Tarixshunoslar va iqtisodchilar kollektiblashtirishning natijalari haqida hozirgacha bahs yuritadilar; ayrimlari ishlab chiqarishning yillik o‘sishi va modernizatsiya tomonidagi ijobiy samarasini ko‘rsatadi, boshqalar esa majburlanish, ziyon va demografik inqirozni urg‘ulaydi. TOZlar Sovet qishloq xo‘jaligining o‘zgaruvchan sharoitida muhim o‘tkazuvchi vosita bo‘lgan. Ular dehqonlarning shaxsiy mulkini saqlagan holda, qo‘shma mehnat va resurslarni birlashtirish orqali ba’zi hududlarda hosildorlikni va mexanizatsiyani oshirishga xizmat qilgan. Biroq ularning tarixi va natijalari kollektivlashtirishning keyingi bosqichlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, 1930-yillarda TOZlarning ko‘pchiligi majburiy yo‘l bilan artellarga va kolxozlarga aylantirildi. Bu jarayon ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan murakkab oqibatlarga ega bo‘lib, dehqonlarning ustunliklari va huquqlari yo‘qolishiga, shuningdek, umumiy qishloq xo‘jaligi strategiyasining qayta qurilishiga sabab bo‘ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ziyoev X. O‘zbekistonning mustaqillik uchun kurashlari tarixidan. Toshkent: 2000.
2. Alimova D., Golovanov A., O‘zbekiston mustabid sovet tuzumi davrida: siyosiy va mafkuraviy tazyiq oqibatlari, T., 2000
3. Sagdullayev A.S. O‘zbekiston tarixi. Oliy o‘quv yurtlarining tarix fakulteti talabalari uchun darslik.– Toshkent, 2019.
4. Abdullaev R., Rajabov Q. O‘zbekiston tarixi (1917-1991 yillar).1-2-tom.
5. Davies, R.W., Wheatcroft, S.G. The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933.
6. Nove, Alec. An Economic History of the USSR, 1917–1991.